

**PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH
PRZY NAGROBKACH CMENTARZA PARAFIALNEGO
W BARTNEM pow. GORLICE**

Inwestor : Parafia Prawosławna ŚŚ Kosmy i Damiana
w Bartnem, Ks. proboszcz Mirosław Cidyło
Bartne 23 , 38-307 Sękowa

Autor programu : mgr Tomasz Dziurawiec,
konserwator dzieł sztuki
ul. Z. Chrzanowskiej 14/43, 35-050 Rzeszów
tel. +48 17 85 439 28

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
w Krakowie
Delegatura w Nowym Sączu
ul. Wiśniowieckiego 127
33-300 Nowy Sącz
tel. 18 442-84-84, 442-82-52

Załącznik do pozwolenia Nr 612024
DNS 5144.1.2024.KG

Rzeszów grudzień 2023

Z A ZOSTAŁA
KOPII Z ORYGINAŁEM

Sękowa, dnia 10.12.2023

Z UPOWAŻNIENIA
Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora
Zabytków w Krakowie
p.o. Kierownika Delegatury
mgr Katarzyna Gołąb

mgr Tomasz Dziurawiec
KONSERWATOR DZIEŁ SZTUKI
ul. Z. Chrzanowskiej 14/43, 35-050 Rzeszów
tel. (017) 85-439-28

SPIS TREŚCI:

Strona

SPIS TREŚCI	2
KARTA TYTUŁOWA	3
HISTORIA OBIEKTU	4
OPIS FORMALNO STYLISTYCZNY OBIEKTU	4
OPIS TECHNIKI WYKONANIA ORAZ STANU ZACHOWANIA OBIEKTU	5
WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE	6
POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE	7
FOTOGRAFIE	9

KARTA TYTUŁOWA.

Tytuł obiektu :	Łamentarz parafialny
Miejscowość :	Bartne
Adres :	38-307 Bartne
Rodzaj obiektu :	Zespół zabytkowych kamiennych nagrobków
Autor:	Brak danych
Styl:	Ludowy
Materiał i technika:	Nagrobki kamienne z piaskowca karpackiego, niektóre z żeliwnymi odlewanyymi ozdobnymi krzyżami lub wizerunkami Chrystusa malowanymi na blasze (wizerunki nie zachowane) .
Czas powstania:	XIX / XX w.
Wpis do rejestru zabytków:	
Właściciel:	Parafia Prawosławna ŚŚ Kosmy i Damiana w Bartnem, Ks. proboszcz Mirosław Cidyło Bartne 23 , 38-307 Sękowa
Użytkownik:	Parafia Prawosławna ŚŚ Kosmy i Damiana w Bartnem,
Opracowanie programu prac konserwatorskich	Tomasz Dziurawiec, konserwator dzieł sztuki 35-050 Rzeszów, ul. Z. Chrzanowskiej 14/43

HISTORIA OBIEKTU

Data powstania cmentarza parafialnego w Bartnem określona jest na rok 1877. Opisane jest to na krzyżu gromadzkim ustawionym przy wejściowej bramie na cmentarz. Cmentarz jest wyjątkowo cennym obiektem z uwagi na znajdujące się tam nagrobki wykonywane przez miejscowych kamieniarzy. Wszystkie napisy inskrypcyjne na nagrobkach pisane są cyrylicą. Niektóre z nich można przypisać Wasylowi Graconiowi cieszącemu się wówczas uznaniem wśród zamawiających. Jego styl rzeźbienia w piaskowcu wywarł wpływ na następców którzy zaczęli powielać formę rzeźby pełnej dotychczas nie praktykowanej w tym rejonie w rzeźbiarstwie nagrobnym. Tradycja robienia krzyży z piaskowca zapoczątkowana ok 1904 roku kontynuowana jest do dzisiaj. Interesującym jest że wiele krzyży z datami np. 1902, 1904, 1906 posiada formę krzyża prawosławnego choć do końca lat 20-tych XX w. okolice Bartnego były pod wpływem Uni. W latach 1928-30 znaczna ilość mieszkańców Bartnego przeszło na prawosławie i tak pozostało do wybuchu II wojny światowej. Cmentarz przetrwał okres powojenny i czas przesiedleń, a do dzisiaj zachowało się wiele z historycznych nagrobków. W ostatnich latach cmentarz jako całość został odnowiony przez Komisję Opieki nad Zabytkami Sztuki Cerkiewnej przy Warszawskim Towarzystwie Opieki nad Zabytkami. Historyczne nagrobki postawione na cmentarzu w Bartnem wymagają dalszych prac konserwatorskich i zabezpieczających.

OPIS FORMALNO STYLISTYCZNY OBIEKTU

Cmentarz w Bartnym usytuowana jest na lekko opadającym stoku ponad drogą w środkowej części wsi. Od strony drogi ogrodzony jest kamiennym murkiem nakrytym gontowym daszkiem. Do dnia dzisiejszego cmentarz pozostaje w użytkowaniu przy czym obszar starej historycznej części wyraźnie oddziela się od miejsc nowych pochówków.

Pośród historycznych nagrobków możemy wyraźnie rozróżnić kilka typów które posiadają odmienną formę zarówno pod względem budowy technologicznej jak i formalno stylistycznej. Pierwszą grupę stanowią pomniki gdzie cokolwiek wykonano z kamienia, najczęściej z piaskowca a górna partia, krzyż bądź rodzaj kapliczki została odlana z żeliwa. Drugą grupę stanowią pomniki w całości wykonane z kamienia przy czym można tu wyróżnić pomniki z krzyżami prawosławnymi i krzyżami łacińskimi. W ogólnej formie wszystkich nagrobków możemy wyróżnić wielostopniowy postument z napisem inskrypcyjnym i datą na którym ostawiony jest krzyż kamienny lub żeliwny. Napis zawsze wykonany jest wgłębnie cyrylicą przy czym zazwyczaj napisane jest „ TU SPOCZYWA....” i imię oraz nazwisko osoby pochowanej. Na niektórych nagrobkach dodatkowo w dolnej partii cokołu umieszczona jest informacja o fundatorze nagrobka zazwyczaj pochodząca z okresu późniejszego czyli lat ok. 30-tych. Cokolwiek zazwyczaj ma formę trzy lub cztero stopniową gdzie trzon zwieńczony jest profilowaną wystającą płytą, a postawiony jest na dwóch lub trzech kwadratowych poszerzających się prostopadłościanach. Całość ustawiona jest na kamiennym lub betonowym fundamencie. Szczególnym jest tutaj pomnik Walewskiej, właścicielki miejscowego młyna w którym na cokolwiek wykorzystano zużyte kamienie młyńskie. Kamienne krzyże posiadają zróżnicowaną formę od uproszczonego geometrycznie krzyża prawosławnego z rzeźbionym w kamieniu wizerunkiem Chrystusa przez różnego rodzaju w formie dodane ozdobniki na ramionach, po krzyże na których pozostawiono gniazdo do zamocowania wizerunku Chrystusa malowanego na blasze lub odlewane z żeliwa. Podobną formę, jednak że bez dolnej poprzeczki posiadają krzyże łacińskie. Rzeczą niezwykłą jak na przedstawienia z kręgu sztuki chrześcijaństwa

wschodniego są rzeźbione w kamieniu wizerunki Chrystusa. Jest to wyraźny wpływ sztuki zachodniej która zaczęła oddziaływać na miejscowych twórców z początkiem XX w. i przełamała kanony dotychczas obowiązujące. Sama forma rzeźbiarska wizerunków poprawna stylistycznie wykazuje charakter sztuki ludowej pięknie wpisującej się w ogólne tło całości. Inna grupę stanowią nagrobki na których zamontowano krzyże żeliwne lub inne kompozycje o charakterze architektury. Są one odlane w profesjonalnych zakładach rzemieślniczych przy zachowaniu wszelkich form poprawności dla tego typu wyrobów z końca XIX i początku XX w. W ich ogólnym kształcie i formie można dostrzec pełny eklektyzm epoki charakterystyczny dla tego okresu. Pośród ornamentów można odnaleźć zarówno detale neogotyckie jak i barokowe umieszczone pomiędzy rzeźbą figuralną. Na niektórych krzyżach kamiennych umieszczono figurę Chrystusa odlaną w żeliwie wraz z tabliczką „Titulus Crucis”. Na krzyżach lub pod nimi umieszczono napisy cyrylicą tak jak to zamawiali fundatorzy. Całość stanowi znakomity obraz epoki i mieszania się kultur które wraz z bogaceniem ulegały odrębnym wpływom.

OPIS TECHNIKI WYKONANIA ORAZ STANU ZACHOWANIA OBIEKTU

Poszczególne nagrobki zostały wykonane jako pomniki kamienne z piaskowca karpackiego. Niektóre z nich posiadają elementy odlewane w żeliwie lub gniazda na zamontowanie wizerunku Chrystusa malowanego na żelaznej blasze (nie zachowane). Poszczególne nagrobki osadzone są na podstawach fundamentowych wykonanych z kamienia lub betonu.

Analizując stan zachowania poszczególnych nagrobków w ogólnej całości cmentarza jako obiektu należy zaznaczyć że jest on nie najgorszy. Nigdzie nie widać większych destrukcji w postaci całościowych uszkodzeń fragmentów formy rzeźbiarskiej lub architektonicznej. Widać wyraźnie że część nagrobków jest pochylona czy przekrzywiona i wymagają wyprostowania. Na żadnym z nagrobków przewidzianych do prac konserwatorskich nie widać ubytków spowodowanych utraceniem, odłupaniem czy uszkodzeniem strukturalnej substancji kamienia czy żeliwa. Jedyne można zauważyć brakujące elementy jak np. malowane wizerunki na blasze postaci Chrystusa gdyż w kamieniu pozostały puste gniazda lub otwory po mocowaniu. Takie można odnieść wrażenie ogólne stanu zachowania przy analizie całościowej zwłaszcza patrząc z pewnej większej odległości. Przy szczegółowej obserwacji wyraźnie uwidaczniają się różnorakie uszkodzenia które w przyszłości bez odpowiedniego zabezpieczenia doprowadzą do większych zniszczeń i destrukcji. Są to głównie różnorakie pęknięcia i rozwarstwienia powstałe w skutek działania czynników atmosferycznych na które stale narażona jest struktura kamienia. Pęknięcia te występują zarówno wzdłuż warstw sedymentacyjnych jak i w poprzek. Nie są to częste przypadki występujące raczej sporadycznie co świadczy o znakomitej znajomości materiału przez kamieniarzy wykonujących te nagrobki. Bardzo rzadko można zauważyć na niektórych nagrobkach ubite narożniki formy rzeźbiarskiej powstałe w sposób mechaniczny lub poprzez odłupanie kamienia po pęknięciu wzdłuż warstwy sedymentacyjnej.

Podsumowując opis stanu zachowania należy tu podkreślić że najbardziej widocznym elementem zmieniającym ogólny obraz estetyki są zanieczyszczenia i nawarstwienia powstałe z warstwy mchów i porostów oraz czarnej szkodliwej patyny. Powodują ona zmiany kolorystyczne powierzchni kamienia tworząc plamy, zacieki i przebarwienia wpływające na ogólną estetykę całości. Poza tym czarna fałszywa patyna wytworzona na powierzchni kamienia wskutek przemian chemicznych pod wpływem związków siarkowych wpływa poprzez szczelność na destrukcje struktury powierzchniowej kamienia. Nie usunięta w odpowiednim momencie może doprowadzić do bardzo poważnych nieodwracalnych zniszczeń substancji

obiekty. Ze względu na dużą wartość historyczną i kulturową tego cmentarza jako całości należy podjąć w miarę szybko działania konserwatorskie w celu uratowania i zachowania poszczególnych nagrobków. Cały cmentarz przetrwał dwa wielkie konflikty zbrojne toczące się na terenie Beskidu Niskiego i niepowetowaną stratą byłoby utracenie tego obiektu przez zaniedbania działań zabezpieczających i ratujących tego co pozostało do dzisiaj.

PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

A. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Na podstawie stanu zachowania poszczególnych nagrobków należy przyjąć określony sposób postępowania konserwatorskiego stanowiącego działania zabezpieczające dotychczas dobrze zachowane elementy oraz odtwarzające struktury zniszczone lub uszkodzone.

Proponowane zabiegi konserwatorskie powinny mieć na celu usunięcie, bądź ograniczenie przyczyn niszczących substancję zabytkową i szkodliwych materiałów użytych w trakcie poprzednich napraw. W miarę możliwości materiałom o daleko posuniętym procesie zniszczenia należy przywrócić utracone parametry wytrzymałościowe.

Zakres planowanych prac konserwatorskich przewiduje prace w dwóch kierunkach:

- o technicznym- wstrzymującym procesy niszczące,
- o estetycznym- przywracającym utracony wygląd.

W zakres prac technicznych będą wchodzić następujące działania:

- odczyszczenie powierzchni kamiennych pomników oraz przemaalowań i nawarstwień korozyjnych z żeliwnych krzyży
- wzmocnienie konstrukcji fundamentu z zachowaniem jego obecnego kształtu i rozmiaru
- uczynienie zatartych lub słabo widocznych napisu inskrypcyjnych,

W zakres prac estetycznych będą wchodzić następujące działania:

- uzupełnienie ubytków formy rzeźbiarskiej oraz fug pomiędzy ciosami,
- drobne scalenia kolorystyczne kitów,
- zabezpieczenie powierzchni metalu farbą antykorozyjną
- rekonstrukcja brakujących elementów w postaci żeliwnych wizerunków Chrystusa czy wizerunków malowanych na żelaznej blasze

W wyniku przeprowadzanej konserwacji, przewiduje się wykonanie pełnej konserwacji technicznej i estetycznej poszczególnych nagrobków. Głównym założeniem zamierzonych prac będzie przywrócenie ich w miarę pierwotnego wyglądu, a także wykonanie niezbędnych prac technicznych. W ramach konserwacji technicznej przewiduje się odczyszczenie pomników z mchów porostów i kurzu, wzmocnienie kamiennej struktury poszczególnych ciosów oraz zabezpieczenie poszczególnych obiektów przed wpływem wilgoci. W ramach prac związanych z konserwacją estetyczną przewiduje się uzupełnienie ubytków kamienia w formie kitów mineralnych barwionych w masie, rekonstrukcję brakujących elementów np. krzyży oraz scalenia kolorystyczne wykonanych uzupełnień. W celu przywrócenia czytelności zatartych napisów inskrypcyjnego przewiduje się ich ewentualne pogłębienie. Nieodzownym wydaje się też wykonanie rekonstrukcji brakujących figur Chrystusa odlewanych z żeliwa czy malowanych na blasze. W tym przypadku jest to stosunkowo proste gdyż

analogi tego typu obiektów jest stosunkowo dużo i można tutaj łatwo wykorzystać gotowe modele lub podobne wizerunki. Taka rekonstrukcja da pełny obraz nagrobka który nadal pozostaje w swej całościowej funkcji.

Po wykonaniu całości prac konserwatorskich zostanie wykonana dokumentacja zbiorcza wg obowiązującego schematu.

Jako że cmentarz parafialny w Bartnem jest obiektem zabytkowym wszelkie prace powinny być wykonywane pod kierunkiem dyplomowanego konserwatora zabytków, a firma prowadząca remont powinna posiadać praktykę i zezwolenia na wykonanie prac przy obiektach zabytkowych. Całość prac powinna być udokumentowana poprzez dokumentację fotograficzną i opisową uwzględniającą stan zachowania obiektu przed rozpoczęciem prac, rejestrację poszczególnych czynności konserwatorskich oraz wygląd obiektu po zakończeniu całości prac. Wszystkie etapy powinny być udokumentowane w postaci dokumentacji konserwatorskiej wykonanej według obowiązującego schematu.

B. PROPONOWANE POSTĘPOWANIE KONSERWATORSKIE

I. CZYNNOŚCI CAŁOŚCIOWE

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej stanu zachowania obiektu.
2. Rozpoznanie budowy technologicznej.
3. Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej.

II. KONSERWACJA ELEMENTÓW KAMIENNYCH I KONSTRUKCYJNYCH.

1. Odczyszczenie powierzchni nagrobków z lotnych nawarstwień kurzu i pyłu.
2. Umycie kamienia metodą hydrodynamiczną z nawarstwień osadów silnie przylegających do podłoża (mchy, porosty).
3. Usunięcie przemałowań z farb srebrzankowych przy użyciu metod chemicznych w postaci rozpuszczalników lub zmywaczy do farb na spoiwie organicznym.
3. Wykonanie procesu odsolenia elementów z piaskowca metodą swobodnej migracji soli do rozszerzonego środowiska.
4. Wykonanie zabezpieczenia hydrofobowego żywicą krzemianową Sarsil W piaskowcowych elementach pomników.
5. Wykonanie uzupełnienia brakujących piaskowcowych elementów pomników kitem mineralnym barwionym w masie wzmacnianych pajęczkami i klamrami z drutu ze

stali nierdzewnej.

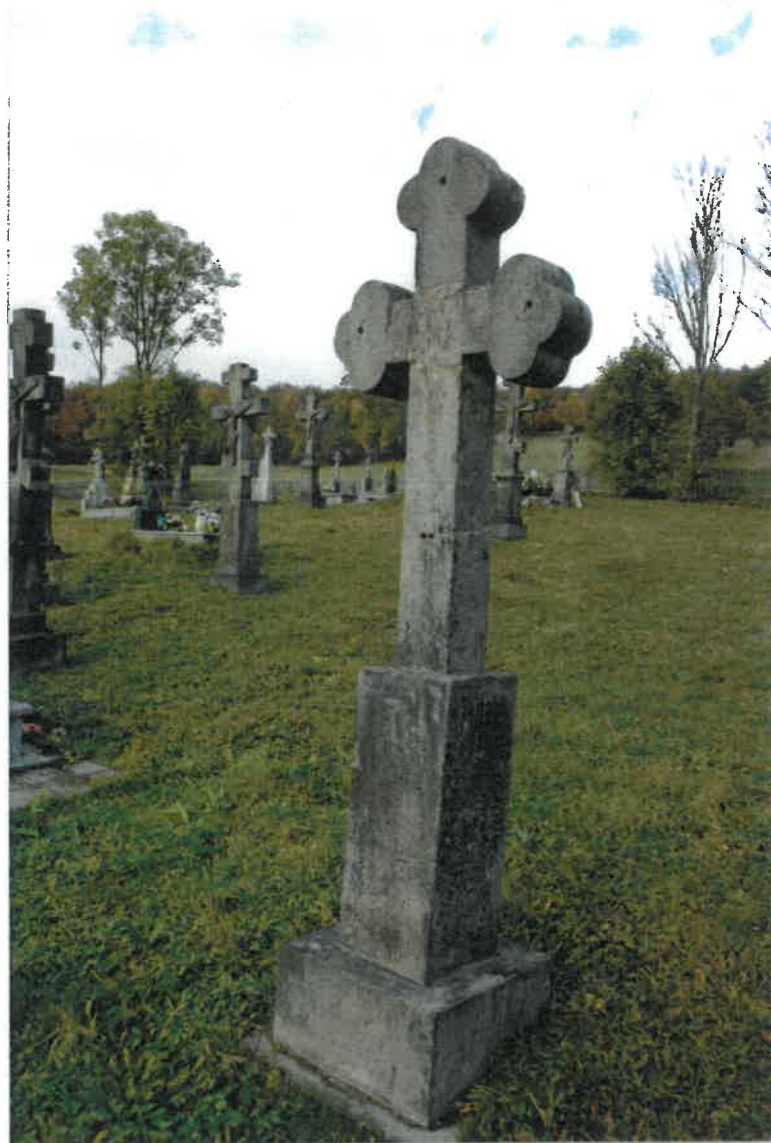
6. Ewentualne wykonanie kamiennego obramowania ziemnej części grobu z ciosów piaskowca i wypełnienie przestrzeni żwirkiem kamiennym .
7. Ewentualne wykonanie scaleń kolorystycznych na uzupełnieniach z masy mineralnej farbami laserunkowymi Restauro – Lazur firmy KEIM.
8. Wzmocnienie betonowego lub kamiennego fundamentu nagrobka wg istniejącego wzoru.

III. KONSERWACJA ELEMENTÓW METALOWYCH

1. Odczyszczenie powierzchni krzyży z nawarstwień korozji farb metodą piaskowania lub przy zastosowaniu metod chemicznych .
2. Uzupełnienie ubytków detali zdobniczych na krzyżach i innych elementach odlewanych.
3. Ewentualne wykonanie nowej patyny .
4. Zabezpieczenie powierzchni metalu przed korozją substancją transparentną (woski mikrokrystaliczny , żywica syntetyczna).
5. Rekonstrukcja żeliwnych odlewów wizerunków Chrystusa Ukrzyżowanego.
6. Rekonstrukcja malowanych na blasze wizerunków Chrystusa Ukrzyżowanego.

mgr Tomasz Dziurawiec
KONSERWATOR DZIEŁ SZTUKI
ul. Z. Chrzanowskiej 14/43, 35-050 Rzeszów
tel. (017) 85-439-28

opr.

1. **Cmentarz parafialny w Bartnem.**

Widok ogólny nagrobka osoby nieznanej z datą 1896. Stan przed konserwacją .
Widoczny brak malowanego na blasze wizerunku Chrystusa Ukrzyżowanego,
spęknięcia kamienia , ogólne zabrudzenia powierzchni.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

2. **Cmentarz parafialny w Bartnem.**

Widok ogólny nagrobka Anny Żuraw z datą 1906. Stan przed konserwacją .

Widoczne spękania kamienia , ogólne zabrudzenia powierzchni, na cokole inskrypcja w języku „ruskim” .

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

3. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Aleksandry Horbal i jej córki Marii ufundowany przez męża Piotra. Stan przed konserwacją .

Widoczne uszkodzenia wizerunku Chrystusa ukrzyżowanego , ogólne zabrudzenia powierzchni, na cokole inskrypcja w języku „ruskim” z datami śmierci pochowanych.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

4. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka nieznanej osoby z 1894 r. Stan przed konserwacją .

Widoczna scena pasyjna odlana z żeliwa z cokołem kamiennym, poprzeczne pęknięcie kamienia na cokole, ogólne zabrudzenia powierzchni.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

5. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Anny Honeczak z 1906 r. Stan przed konserwacją .

Widoczne poprzeczne pęknięcia kamienia na cokole, napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

6. **Cmentarz parafialny w Bartnem.**

Widok ogólny nagrobka Marii Cirkut z 1903 r. Stan przed konserwacją .

Widoczne uszkodzenie twarzy Chrystusa Ukrzyżowanego, napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

7. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Piotra Hnatowycza z 1904 r. Stan przed konserwacją .

Widoczny napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

8. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Ignacego Felenczaka z 1907 r. Stan przed konserwacją .
Widoczny napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

9. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Jana Horbala z 1907 r. Stan przed konserwacją .

Widoczny krzyż odlany z żeliwa częściowo pomalowany „srebrzanką”, napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni kamienia oraz podmalowania „srebrzanką”.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

10. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Arseniusza Dokli z 1934 r. Stan przed konserwacją .
Widoczny napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni kamienia.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

11. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Bazylego i Marii Skurat z 1905 r. Stan przed konserwacją .
Widoczne uszkodzenia kamienia w górnej partii krzyża, napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni kamienia”.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

12. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Marii Honczak. Stan przed konserwacją .

Widoczny brak malowanego na blasze wizerunku Chrystusa ukrzyżowanego , widoczne gniazdo wykute w kamieniu na wizerunek Chrystusa, napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni kamienia”.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

13. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Bazylago i Anny Gracon . Stan przed konserwacją .
Widoczny napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni kamienia”.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

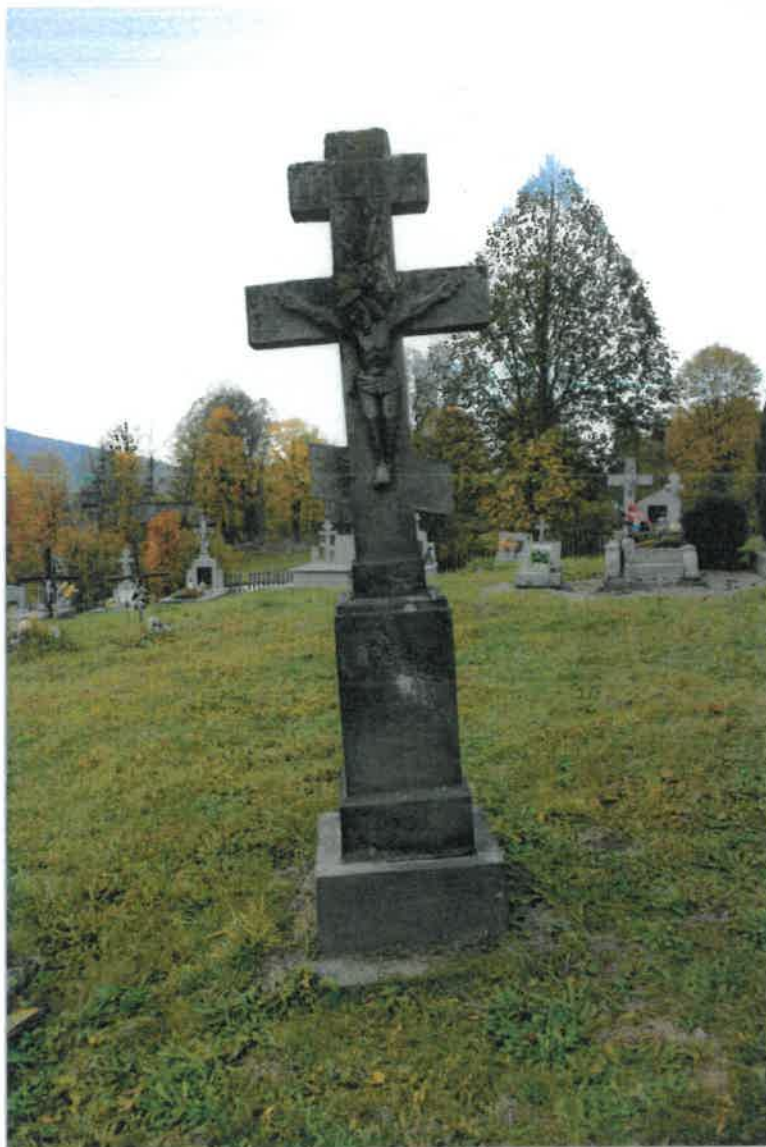

14. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka rodziny Smerekanych z 1932 r. Stan przed konserwacją .
Widoczny napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, ogólne zabrudzenia powierzchni kamienia”.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

15. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka Justyny Felenczak z 1911 r. Stan przed konserwacją .
Widoczny napis inskrypcyjny w języku „ruskim”, powierzchnia kamienia mocno poczerniała .

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło

16. Cmentarz parafialny w Bartnem.

Widok ogólny nagrobka właścicielki wsi Walewskiej. Stan przed konserwacją .
Widoczny cokół wykonany z kamieni młyńskich, powierzchnia kamienia lekko
pociemniała, widoczne porosty na powierzchni kamienia.

Wrzesień 2023

fot. Ks. M Cidło